УДК:821.512.154

Акматов Б.М.
БГУнун кыргыз адабияты
кафедрасынын башчысы, п.и. д., доцент

Ч.АЙТМАТОВ МЕНЕН К.АСАНАЛИЕВДИН АДАБИЙ-ЭСТЕТИКАЛЫК ДҮЙНӨ ТААНЫМЫНДАГЫ ЖАЛПЫЛЫКТАР

ОБЩНОСТЬ ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКОГО МИРОВОСПРИЯТИЯ Ч. АЙТМАТОВА И К. АСАНАЛИЕВА

Аннотация: *Макалада Ч.Айтматовдун чыгармаларына сынчылдык баа берген К.Асаналиевдин адабий сындагы орду кеңири талдоого алынат.*

Түйүндүү сөздөр: *көркөм-эстетикалык дүйнө кабылдоо, көркөм дүйнө таанм, реализм, адеп-ахлактык баалуулук, адабий-эстетикалык дүйнө кабылдоо.*

Аннотация: *В данной статье дается анализ роли и места критика К.Асаналиева в оценке произведениях Ч.Айтматова.*

Ключевые слова: *художественно-эстетическая мировосприятия, художественный мир, реализм, нравственные ценности, литературно-эстетические мировозрения.*

Abstract: *This article analyzes the role and place of the critic K. Asanaliev in assessing the works of Ch. Aitmatov.*

Key words*: artistic and aesthetic worldview, artistic world, realism, moral values, literary and aesthetic worldviews.*

Адабий-эстетикалык багытта марксизм-ленинизмди жаттап окуган К.Асаналиевдин советтик моралга туура келе бербеген Ч.Айтматовдун чыгармаларында орун алган каармандарды (Жамийла, Танабайларды) сынга албай, “сый мамиле” кылышына эмне себеп бар деген мыйзамченемдүү суроо чыгат. Буга адабиятчылар дайыма бир жактуу жооп беришет, биринчи кезекте К.Асаналиевдин орус адабиятынын, өзгөчө орус тили аркылуу дүйнөлүк адабияттын классикалык үлгүлөрүн окуп, Ч.Айтматовдун чыгармаларын ошол өңүттөн “карагандыгы” менен байланыштырышат. Бул пикирди туура эмес дегенге чынында негиз жок, бирок алар маани бербеген башка бир кырдаал байкалат. К.Асаналиевде мындай “кызыкчылыкты” пайда кылган маселе адабиятчынын тагдырынын жазуучунун аталган каармандары менен болгон “жакындыгы”, б. а. Жамийла менен Танабайдын пендечилик тагдырлары жазуучунун өзүнүн, ошол эле мезгилде адабиятчынын тагдырлары менен да “үндөшүп тургандыгы” алардын бир нукка кеткен көркөм-эстетикалык дүйнө кабылдоосунун калыптануусуна себеп жараткан сыяктанат. Маселен алар жашаган коом - адам тагдырын сыдыргыга тизгендей түздөп, эгер андан тигил же бул жакка “ооп калган болсо” партиялык чогулуштарга салып, сындап, ийге келип “оңолушуна” убакыт берип, ал мөөнөттө “ыңгайлуу чечим кабыл алып”, оңолбой турган болсо “партиялык чара көрүү менен” оңдогон заман эле да. Эки залкар тең түз бараткан тагдыр жолунда Жамийладай өз жашоосуна өзү чечим кабыл алган кыргыздын кыздарына жолугуп, өздөрүн бактылуу сезгенин, ошондой эле буларды бактылуу кылган адамдын образын жан дүйнөсүндө аздектеп жашаган маалда аны советтик коомчулукка жарыя айтуу кызыкчылыгы башкы орунда турган. Алардын “прообразын” түзүп, социалисттик турмуштун катаал жана типтүү чындыгын көркөм сүрөттөөнүн реализмге мүнөздүү табиятына салып Ч.Айтматовдун чагылдырганы К.Асаналиевдин өзү айтып жеткире алгыс чындыгын айтып жаткандай таасир калтырып, андагы каармандардын реалдуу жана көркөм дүйнө кабылдоосун “ачууга” бир келген кубулуштай көрүнөт.

Ошондон улам болуу керек, К.Асаналиевдин Ч.Айтматовдун чыгармаларын талдоого алганы ушундай бир эргүү менен, башынан баштап аягына чейин бир дем, бир эмоция менен жазылат. Анда айтпай калган ойду айтты деп, бербей калган ойду берди дегенине да ушундай кырдаалдан келип чыккан байкоолор

менен каарманга жакын турган ички эмоционалдуу сезимдердин маанилүү роль бар экенин туюндурат. Ал Ч.Айтматовдун чыгармалары менен К.Асаналиевдин адабий сын макала-пикирлерин салыштырганда көзгө даана эле көрүнүп, жазуучу менен адабиятчынын ортосун бириктирип турган касиет ушул жерде тургандай сезилет. Ошол доордун талаптарына туура келе бербеген мындай кырдаалда жеке тагдырын күткөн ал мезгилдин жаштары бир гана ушул экөө болбогонун эске алсак, советтик турмуштагы өздүк белгилерине байланышкан утурумдук окуяларды Ч.Айтматовдун адабий каармандарынан кездештирүү буларды эстетикалык дүйнө кабылдоодо белгилүү бир жалпы ойлорго алып келгендигин ачыктайт. Ал мезгилде адабий процессте Жамийланын образынын пайда болушу кыргыз коомчулугунда эстетикалык дүйнө кабылдоого жаңы түшүнүктөрдү киргизип, мурда салтта кездеше бербеген нравалык категорияларды мазмундук жактан толуктап туруучу бир катар жаңылыкты сунуштаса да, улуттук эстетикалык нарк-насилди аңдаштырууда жарандык коомдун нааразалыгын жаратканы белгилүү.

Пенденин кызыкчылыгын улут калыптандырган салттуу адеп-ахлактык баалуулуктарга каршы коюу, жалпы нарк-насилден жеке жарандын өздүк керектөөсүн жогору баалоо сыяктанган Ч.Айтматовдун адабий-эстетикалык дүйнө кабылдоосу "Жамийла" жаралган маалда одоно көрүнсө, К.Асаналиевдин ойлонбой колдоп чыгышы жогоруда айтылган көз караштты далилдейт. Мындай көз караш кыргыздын кадим аламан жарышында өзү таптаган күлүктү сүрөп келе жаткан саяпкердин элесин көз алдыга келтирет, б. а. К.Асаналиевдин жазуу манерасы, ойлоо багыты кыргыз турмушундагы кадимки сүрөөнчүнүн таасирин калтырат. Анткени, мында адабиятчы катары салкын кандуулук, өзү талдоого алып жаткан чыгармаларга карата сырттан байкоо, ар бир окуяга, сюжеттик өнүгүшкө, чыгарманын композициялык түзүлүшүнө сынчыл мамиле кылуу, илимий-теориялык адабияттардан жыйган адабияттын теориясына салып кароо, жазуучуга теоретик адабиятчылардан алынган үзүндүлөр менен кемчилдигин көрсөтүү деген сыяктуу чыгармага анализ жасоонун даяр шаблондору ачык байкалбайт. Тескерисинче, К.Асаналиев Ч.Айтматовдун чыгармаларына анализ берүүдө тикелей эле жазуучу тарабына өтүп кетет да, зарылбы же зарыл эмеспи анысына карабай көтөрө чалып мактоого алат. Ырас, анын себептерин кийин эскерме-баян "Адабий айкашта" төмөнкүдөй чечмелеп түшүндүрөт: "Маселен, мен өзүм кандайдыр бир саясатка аралашкан тема жөнүндө макала жазсам, баарыдан мурда, атама жабышкан баягы "легенда" ("Бондарев козголоңу") көз алдымда турчу. <...> ...Мен билгем, партияга өтүү менен бирге чоң карьеристтик келечек ачылып жатканын, бирок КГБ менен кайрадан байланышуу андан да коркунучтуу болчу. Ошон үчүн баарынан баш тартууга туура келди.

Албетте, бул жерде өзүмдүн "биографиям" менен Чыкемдин "биографиясын" салыштырып, бир катарга коюу ниети жок. Экөөнүн ортосунда асман-жердей аралык бар экенин туура эле түшүнөм. Айтайын дегеним, мен "болбогон" бир нерсенин көлөкөсүнөн коркуп жатам, ал эми Чыңгыз Айтматов өзүнүн адабий дебютунда, социалисттик реализмдин күчөп турган мезгилинде согуштан качып келген "чыккынчынын" образын адабий авансценага чыгарып жатат. Мындай ишке кантип батынды деп ушул күнгө чейин таң калам" [1,116 - 117].

Бул - К.Асаналиев тарабынан келтирилген биринчи аргумент. Эми экинчи аргументке келели: "Анткен менен *бир жагдайды эч жашырбай, "Бетме-бет" повести жарыкка чыгар менен автор кыргыз адабиятынын чөйрөсүнөн канча өнөктөш дос тапса, ошончолук каршылашкан душман табарын жашырбай эле көзүнө айттым.* Азыркы күндө адабият тарыхынын катмарында калган окуяларды жаап-жашырып, көрмөксөнгө, билмексенге эч кандай зарылдыгы жок, анткени Ч.Айтматов аты чыга баштагандан тартып эле адабий кырдаалдын өнүгүшү чынында эле мен айткандай болду. Эми ал өзүнчө сюжет, *болгондо да оймолуу-саймалуу чиеленген татаал, узак сюжет,* ошондуктан ар бир нерсеге шашылбай өз учурунда токтолгон дурус деп ойлойм" [2]. К.Асаналиевдин "Новая повесть Ч.Айтматова" [3] менен башталып, "Открытие человека современности" (заметки о творчестве Чингиза Айтматова) [4] аттуу эмгегине чейинки адабиятчынын эргүүсү, б. а. эмне себептен жазуучунун чыгармалары талдоодон өткөндө мындай өзгөчө "көтөрүңкү пафос" менен жазылганы эми окурманга түшүнүктүү болду окшойт. Ошентсе да, адабиятчынын ишмердигине, өзү белгилегендей тагдырына десек да болот, "бурулуш" алып келген, "*болгондо да оймолуу-саймалуу чиеленген татаал, узак сюжет*" түзгөн, кыргыз адабий чөйрөсүндөгү социалдык кырдаалга токтолбой кетүүгө болбойт. Анткени, К.Асаналиевдин китебинде "көтөрүңкү пафосту" кырдаалдын "башын ачпасак", адабиятчы жазуучуга кошомат кылгандай, же адабий-теориялык жактан ошол мезгилде анча сабаттуу эместей таасир калтырышы мүмкүн болуп турат. Алгач адабиятчы бул эмгегин "кызматсыз"жүргөн мезгилде жазганын эске алалы, анан аны кызматтан ажыраткан адамдардын жогоруда белгиленген "*оймолуу-саймалуу чиеленген татаал, узак сюжетке*" катышы бар экенин эске алсак, калганы сезимтал окурманга өзүнөн-өзү болот го деп ойлойбуз.

К.Асаналиев Ч.Айтматовдун чыгармачылыгы алгачкы аңгемелеринен тартып эле жолу шыр кетти десе, автор чыгармачылык дебюту катары "Бетме бет" повестин эсептейт. Ырас, кыргыз адабият таануу илиминде Ч.Айтматовдун чыгармачылыгын изилдеген окумуштуулардын көпчүлүгү өздөрүнүн изилдөөлөрүнө, диссертациялык иштеринде, атайы анын чыгармачылыгына арналган монографиялык изилдөөлөрүндө, ошондой эле алгачкы аңгемелерине арналган макала-пикирлеринде бир топ кемчилдиктер бар экенин белгилешсе да, К.Асаналиев өзүнүн баштапкы пикирин коргоп келгени таң калыштуу, ошону менен катар кызыктуу ойго салат. Маселен, жазуучунун алгачкы аңгемелери боюнча Б.Ашымбаевдин [5], Г.Гачевдин [6], М.Селиверстовдун [7], ж. б. пикирлеринде мындай ойлор тийди-качты болсо, Л.Үкүбаеванын көз карашын [8] К.Асаналиевдин берген баасына карама-каршы койсо болот. Мисалы, Л.Үкүбаева жазуучунун аңгемелерине салкын кандуулук менен мамиле кылып, өзүнө чейин изилдеген, көз карашын билдирген адабиятчылардын талдоолорун акыл таразасынан

өткөрүп, адабияттын илимий-теориялык проблемалары жазуучунун аңгемелеринде аткарылыш абалын талдай келип: "Чыңгыз Айтматовдун алгачкы аңгемелери анын чыгармачылыгында белгилүү бир этап болуп калды. Аларда жазуучунун чыгармачылыгында кийинчерээк ачык көрүнгөн стилдик өзгөчөлүктөр байкалат. Аңгеме Ч.Айтматовду сөздү үнөмдүү пайдаланууга, материалды логикалуу жайгаштырууга, сюжеттик ачыктыкка жана теманын көрсөтмөлүү болуусуна үйрөттү.

Алгачкы аңгемелеринин сюжети кийинки толук бышып жетилген чыгармаларындагыдай эле мезгилдин курч, борбордук, урунттуу конфликттерине негизделип курулган. Бирок, чыгармачылык тажрыйбасы али жетиле элек жаш сүрөткер көпчүлүк учурда ал конфликттерди үстүртөн баяндап сүрөттөгөн. Алар каармандын иш-аракеттерин социалдык-психологиялык жактан мотивировкалоодон өксүп турган, ошондуктан мүнөздөр ачык түс албай, майдаланып калган" [8, 30 – 31], - деген пикирин билдирет. Эгерде Ч.Айтматовдун алгачкы аңгемелерин азыркы мезгилдеги адабият таануу илиминин бийиктигинде туруп жана аларды жазуучунун кийинки чыгармалары менен байланыштырып караганда Л.Үкүбаеванын жымсалдаштыруу менен айткан пикири туура экендигинде талаш жок. Бирок мен адабиятчы катары К.Асаналиевдин пикирине кошуламын. Албетте, бул жерде ошол аңгемелердин илимий-теориялык жана адабий-эстетикалык жагынан эмес, ал чыгармалар кыргыз адабиятына кандай шартта жаралганына, б. а. тарыхый принциптен мамиле кылганда адабиятчы катары К.Асаналиев айткан сөз, алган багыт туура экени аныкталат.

Эми элестетели, XX кылымдын 50-жылдарынын башы, А.Ждановдун атактуу, каардуу докладынын шарданы, адабий ойлоого тийгизген оор кесепети кете элек мезгил. Адабиятчылар эле эмес, кыргыздын улуу акын-жазуучулары партиянын токтомунун "этегине жыгылып", "көркөм чыгарма андай болбойт" деп айта албай, жазган чыгармаларында каармандарды колго көтөрүп ойногон куурчактардай абалга жеткирип, анын жан дүйнөсү бардыгын – кубанганы; сүйүнгөнү; же капа болуучу; же көңүлү арзыган сезим туйгулары; же бирин экинчисинен айырмалаган көз карашы боло турганын "унутуп", конфликтиси жок жазгыла десе, "эй, ошол кантип болсун деп" жок дегенде "мүңк-мыңк" дегидей каяша кыла албай, Т.Сыдыкбеков, К.Баялинов, К.Жантөшев башында турган кыргыздын чыгаан таланттары кичинекей аңгемеден тартып, "Көл боюнда", ""Абысындар", "Тоо балдары" "Каныбек" сыяктуу романдарды окурманга уялбайэтпей эле "тартуулап" жаткан маалда пенде катары ички дүйнөсү бар Саадаттын, Сейнептин ("Ак жаанда"), Каратайдын, Канымгулдун, Сабырбектин ("Түңкү сугатта"), Асиянын жана Нурбектин ("Асма көпүрөдө") келиши чыныгы адабияттык жүзүн унутуп бара жаткан көркөм адабият үчүн чоң жаңылык болгону талашсыз. Тактап айтканда, конфликтилер жеткиликтүү иштелбей, каармандын мүнөзү окуялар аркылуу, татаал кырдаалдарда ачылган жок дегенибиз менен адабияттын өзүнүн объектиси кадимки адам-пенде жана анын жөпжөнөкөй пендечилик турмушуна "кайрылып" келип жатпайбы.

К.Асаналиевдин өз сөзү менен айтканда "чынында эле Чыңгыздын адабиятка келиши, адабий жолунун башталышы кыргыз адабиятынын кырдаалын түп-тамырынан бери өзгөрткөн өзүнчө бир күтүүсүз окуя болду" [1, 106]. Анткени, мына ушул мезгилден баштап, көркөм адабият саясий жана партиялык иштерге "кол бала" болбой, чыныгы өзүнүн "ордуна" келип, анын бул жашоодо аткара турган негизги миссиясы – адам акыл-эсинин өзгөчө бир бийиктиги, адам ой жүгүртүүсүнүн кайталангыс өзгөчө формасы, адам кыялынын чексиздиги менен анын не түркүн элестөө мүмкүнчүлүгү боло тургандыгын "аныктоочу" касиет-сапаты – реалдуу турмуш чындыгын адабийкөркөм кабылдап түшүндүрүүнүн чексиз багытына сапар алып жатат. Демек, К.Асаналиевдин пикиринде аталган аңгемелер сүрөткер тарабынан ийине чейин иштелбей, баштаган "иши" одур-бодур болуп, сырты менен ичин бирдей деңгээлге жеткире чебер зергердей кынаптап, айтчу проблемасына "дал тийген" тажрыйбасы болбогону менен чыныгы көркөм чыгармачылыктын багытын көрсөтүп жатканы менен биринчиликке ээ болуп турат. Эгер ага чейин жана андан кийинки кыргыз адабий процессиндеги көркөм чыгармачылыктын ээлеген ордун, кыргыз адабиятындагы адабий ишмердүүлүктүн изилдөө багытын, деги сүрөткердин адабиятка кылган мамилеси менен жазган чыгармаларынын эстетикалык нарк-насилинен алып караганда К.Асаналиевдин бул пикири өтө маанилүү орунду ээлей тургандыгы талашсыз. Ч.Айтматовдун өзү да кийин алгачкы аңгемелеринин оркойгон кемчилдигин көргөн соң, бирок алардын "арасынан" кыргыз адабиятындагы "жаңы багыт" болгон саамалыгын (бул К.Асаналиевдин пикири – Б. А.) көрө билген адабиятчыга, өзгөчө анын эрте көрө билген (мында Лениндик сыйлыкты алган мезгили эске алынып жатат – Б. А,) "көзү ачыктыгына" дайыма артыкчылык берүү менен, бекеринен өзгөчө урматтаган сезимин, өмүрүнүн аягына чейин сактап калбаса керек.

Урмат го урмат, бирок анын кийин эрезеге жетип, Ч.Айтматов ким, ал эми К.Асаналиев ким болуп турган мезгилде (бири дүйнөлүк атак алып, экинчиси "бир кечкен сууну үч кечип" турган маалда) залкар жазуучунун төмөнкү сөздөрү аны ырастай алат: "*Меники адегенде эле кандайдыр бир бактылуу башталды деп айтсам болот, анткени мен өзүм менен теңтуш, табиятынан сынга таланттуу адамды жолуктурдум.* Мен Кеңешбек Асаналиев жөнүндө айтып жатам. *Кеңешбек Асаналиев адабий турмушка мени менен бир катар киришти, ал өзүнүн сынчыл ой жүгүртүүсүн, чеберчилигин көпчүлүк учурларда менин чыгармачылыгымды талдоо аркылуу өнүктүрдү деп ойлойм. Ал дагы мага кыргыз адабиятынан алган ордумду жана максатымды түшүнүүдө күчтүү таасир берди*" [9, 16].

Жогоруда алды сызылган Ч.Айтматовдун сүйлөмдөрүнө көңүл бурган адам К.Асаналиевдин кыргыз адабият таануу илимине чоң жаңылык алып келгенин байкайт. Бул эл ичинде "көрүнбөй жаткан" Ч.Айтматов жөнүндө биринчи болуп сөз айтып, анын майда аңгемелерине элдин көңүлүн бургандыктан эмес, ошол мезгилде кырды-бычак болуп, кыл чайнашып, биринин сөзүн бири укпай, партиянын токтомдорун, анда айтылган күнүмдүк доктриналарды көркөм чыгармачылыкка шыкап, кадим түстүү портреттей "оң

образдарды" бири экинчисине эрегишип түзө баштаган адабий коомчулукка көркөм чыгарма кандай боло тургандыгын көрсөтө алгандыгы менен адабий-эстетикалык жана илимий-теориялык жактан ой жүгүртүүгө жаңылык алып келди десек жарашат. Мында эч кандай апыртуу жана адабиятчынын эл алдына кадырын көтөрүп коюу максатында айтылган пикир да жок, болгону реалдуу чындыктын өзү ушундай.

Ал эми Ч.Айтматовдун алгачкы аңгемелеринен тартып, "Гүлсаратка чейинки повесттери К.Асаналиевдин "Открытие человека современности" (заметки о творчестве Чингиза Айтматова) [4, 149.] аттуу эмгегин ирети менен талдоодон өтөт. Чынын айтканда, Ч.Айтматовдун повесттерине келгенде ошол мезгилдеги айтматовтаануучулардан кескин айырмаланган деле пикир айтпаптыр. Эмнегедир ушул мезгилде Ч.Айтматовдун чыгармаларына айтылган сын пикирлерди, ал тургай адабий-теориялык изилдөөлөрдү окуп отуруп, "мен айтам, мен айтам" деген башталгыч класстын жакшы окуган окуучуларын көз алдыма элестетем. Ошол жылдары адабияттан кичине түшүнүгү барлардан тартып, чоң адабиятчыларына чейин Ч.Айтматовдун чыгармалары жөнүндө өзүнүн пикирин басма сөзгө жарыялаганы жогорку ойду ырастап турат. Пикир го пикир, кеп алардын айтканында эмес, кеп алардын айткандарында ойлордун окшош болгондугунда болуп жатат.

Эмнеге алардын бардыгынын көз караштары бирибирине "үндөш", айрым учурда бирин экинчиси кайталаган деңгээлде болуп калды? Мындай көрүнүш кыргыз адабият таануу илиминде объективдүү себептерден улам болдубу, же кандайдыр бир субъективизм барбы? Өз заманында жазылып, ал тургай тарыхта орду такталып калган ошол мезгилдеги "кырдаалга" токтолуунун бир караганда зарылдыгы жок болсо, экинчи тарабынан алганда сөзсүз кайрылууга аргасыз жагдайлар бар. Ал эмне себептен, Ч.Айтматовдун чыгармачылыгы ушунчалык популярдуу болуп кетти жана ага өзүнүн "прогрессивдүү" ой жүгүртүүсү бар бардык адабиятчылар биринен экинчиси сөз талашып кайрылышты? Мына ошол "айтматовтаанууга" чыйыр салган, анын майда, ошол эле учурда эч ким окуп тааный элек чыгармаларын адабий коомчулукка алып чыккан К.Асаналиев да, өмүрүнүн акыркы жылдары дагы бир жолу кайрылып, эмнеге аны "туура жол" деп аныктап отурат?

Ырас, азыр биз алдыга койгон соболдорго адабиятчылардын бардыгы өз кезегинде кайрылып, ар бири билген себептерин айтышып, жооп беришкен. Ырас, алардын баары Ч.Айтматовдун чыгаан талант, акыл-эске кирбеген нерсе таап чыккан чебер жазуучу катары аныкташкан. Бир эсе алар айткан нерселер туура болсо керек, бирок жеке баамымда бир жагдай айтылбай келет. Ал – согуш, кадимки эле Улуу Ата Мекендик согуш. Согуш ошол мезгилге чейин совет мамлекетинде бирдей жашап, бирдей иштеп жана бирдей ойлонуп жаткан советтик личносттордун көз карашын өзгөрттү. Өзгөчө көз карашы тез өзгөргөндөр ошол жылдары "жерден боорун көтөрүп келе жаткан" муун – К.Асаналиев менен Ч.Айтматовдун "мууну" болчу. Алар У.Абдукаимов "Майдан" романында сүрөттөлгөн, оо кийин чоң чырды пайда кылган ("Майдан" романы боюнча 1963-жылы болгон талкууну эске алып жатам – Б. А.) согуш маалында "гүлдөп жашаган" кыргыз интеллигенциясынан айырмаланып, турмуштун оор кыйынчылыгын өз баштарынан өткөргөнүн эске алалы. Андай турмуштун мүшкүлү басып турган шартта, ууралаган саясий ураандар, эл жапырт кыйналып, ичерге аш, кийерге кийим таппай жаткан учурда чакырыктар түккө турбай тургандыгын билип-түшүнүп, "Эрте келген турналардагы" Султанмураттай муздак класста отуруп, самандын табына жылынып, жакшылыктан үмүт үзбөй окуп, чарба жумуштары менен гана аралашып чоңойгон "ошол муунга" "Бетме беттеги" Ысмайыл менен Сейде айылдагы эски таанышындай таасир калтырганы талашсыз. Анткени, андай көрүнүш бир эле "Шекерде" эле болуптурбу, жок андай көрүнүш кыргыздын ар бир айылында болгонун ал согуш маалында элеттиктер үчүн "типтүү көрүнүш" экенин кийин М.Гапаров Колдошу (анын "Дарыялар шоокуму" повети эске алып жатат – Б. А.) далилдеп, себебин жеткире сүрөттөп чыкты го.

Ушул эле маселенин экинчи жагын К.Асаналиев эскерме-баян "Адабий айкашта" төмөнкүдөй түшүндүрүп жатпайбы: "Мага ошондо баарынан мурда табышмактуусу качкын жөнүндө атайын чыгарма жазуу Ч.Айтматовдун оюна кантип келди экен, кантип аны иш жүзүнө ашырууга батынды экен деген суроо болду. Биринчиден, Ч.Айтматов "жазуучу" катарында кыргыз совет адабиятынан орун ала элек. Аны "жаш автор", "жаш жазуучу" дешет. Ага азырынча ушундай эле берилген шарттуу аныктамалар жетиштүү. Демек, *жаш автордун алдындагы негизги милдет – социалисттик реализмдин темирдей бекем принциптеринен кылдай кыйшайбай туруп, адабий толук ишенимге өтүү.* Качкын жөнүндөгү повесть бул катардан эмес. Бул биринчиден. *Экинчиден, жаш автордун биографиясы, ата-теги ошол учурдун көз карашы менен алганда кынтыксыз эмес экени белгилүү.* Баары ошол 1937-жылдагыдай бойдон. Демек, тема тандап алууда жаш автордун өтө сак болушу, анын эртеңкисине, келечегине түздөн-түз тиешелүү" [1, 116].

Кеп качкын жөнүндө чыгарманын жазылышы боюнча идеянын Ч.Айтматовдун башына кантип келгендигинде эмес, кеп анын ошол мезгилде, "*баары ошол 1937-жылдагыдай бойдон*" чынында опурталдуу болуп турган маалда "күтүүсүз" жарыкка келишинде. Чыгарманын идеясы да, сүрөттөлүш мазмуну да ошол мезгилдин талаптарынан "кыйла алыс" турган бул чыгарманын авторун алдыда кандай коркунучтуу окуялар күтүп турганын КГБнын айрым сурактарына жооп берген К.Асаналиев жакшы түшүнгөн. "*Экинчиден, жаш автордун биографиясы, ата-теги ошол учурдун көз карашы менен алганда кынтыксыз эмес экени белгилүү*". Мындай шартта "*жаш автордун алдындагы негизги милдет – социалисттик реализмдин темирдей бекем принциптеринен кылдай кыйшайбай туруп, адабий толук ишенимге өтүшүнө*" К.Асаналиев башында турган "ошол муун" ишеним көрсөтпөсө, партиянын кыяматтын кыл көпүрөсүндөй, ичке "линиясынан" кыйшайбай турган "улуу муундун өкүлдөрү" жаш жазуучу Ч.Айтматовдун "катачылыгын" көзгө сайып көрсөтүп, эл душманына чейин жеткирип коёру төбөдөгү күндөй белгилүү болчу. Бул жагынан Ч.Айтматов менен К.Асаналиев тагдырлаш эле да, советтик доордун "өгөй балдары" биринин айтчу сөзүн экинчиси илгиртпей түшүнүп жатканы да ошондон болуш керек.

Адабияттар

1. Асаналиев К. Адабий айкаш. Эскерме баян. – Б.: БГУ, 2008, 116 - 117-беттер

2. Асаналиев К. Адабий айкаш. Эскерме баян. – Б.: БГУ, 2008, 116-бет.

3. Асаналиев К. Новая повесть Ч.Айтматова. // Советская Киргизия, 1966, 27-апрель.

4. Асаналиев К. Открытие человека современности. – Ф.: Кыргызстан, 1969, - 149 б.

5. Ашымбаев Б. Чыңгыз Айтматов (Сын-биографиялык очерк). – Ф.: Мектеп, 1964. - 184 б.

6. Гачев Г. Любовь, человек, эпоха. – М.: Советский писатель, 1965. - 97 б.

7. Селиверстов М. Откровения любви. – Ф.: Кыргызстан, 1966. - 146 б.

8. Үкүбаев Л. Чыңгыз Айтматовдун каармандарынын көркөм дүйнөсү. – Ф.: Кыргызстан, 1984. - 140 б.

9. Айтматов Ч. Искусство и человек. – Ф.: Илим, 1981, 16-бет